

OUDE BOEKEN IN ZUTPHEN

aspecten van ontsluiting en beheer

door A.J. Geurts

Reeds vele decennia lang is Zutphen bekend vanwege zijn oude boeken. De Librije, de bibliotheek van de St. Walburgiskerk, heeft de IJsselstad deze faam gebracht. Al in de vorige eeuw had de oude boekerij van de Zutphense hoofdkerk veel interesse opgewekt, maar het is de verdienste van K.O. Meinsma dat hij in zijn uit 1902 daterend proefschrift ¹ voor het eerst uitvoerig aandacht schonk aan de geschiedenis en de inhoud der Librije. Sindsdien hebben de 16de-eeuwse overwelfde bibliotheekruimte en de zich daarin bevindende boeken niet te klagen gehad over nationale en internationale belangstelling. Hoewel het merendeel der bezoekers vanuit een toeristisch oogpunt de Librije in hun programma opneemt, schuwen ook wetenschappers de reis naar Zutphen niet, ten einde voor hun studie gebruik te maken van de handschriften en oude drukken welke zich in de Walburgisboekerij bevinden. Tot voor kort was het heel wat minder bekend dat ook het Zutphense gemeentearchief een collectie middeleeuwse boeken herbergt.

Helaas heeft de bestudering van de geschiedenis der oude Zutphense biblio-

theken lange tijd stil gelegen. Men heeft na de grondige bronnenexpertise van Meinsma klaarblijkelijk weinig reden meer gevonden een nader onderzoek in te stellen naar het oude boekenbezit en boekengebruik in de IJsselstad. De recente tentoonstelling *Middeleeuwse boeken uit Zutphen*², welke grotendeels werd samengesteld door studenten en medewerkers van de Katholieke Universiteit Nijmegen, heeft aangetoond dat een hernieuwd onderzoek van manuscripten en drukwerken toch nog heel wat aanknopingspunten voor verdere studie kan opleveren. De ruime belangstelling die de expositie mocht ondervinden³, gepaard aan een grote interesse voor de begeleidende catalogus⁴, laat zien hoe innig Zutphen nog geassocieerd wordt met oude boeken. De aanvullingen en opmerkingen bij de catalogus die wij naar aanleiding van de tentoonstelling noteerden, hopen we te zijner tijd elders te publiceren.

Het zou niet van wetenschappelijke acribie getuigen, indien wat betreft de studie van het oude boek in Zutphen, na Meinsma uitsluitend bovengenoemde expositie zou worden vermeld. De heer J. Gimberg, archivaris van Zutphen tussen 1918 en 1929, heeft enkele kleine bijdragen over oude boeken neergeschreven en in de dertiger jaren een tentoonstelling georganiseerd⁵. Mevrouw M.M. Doornink-Hoogenraad, archivaris van 1943 tot 1973, heeft ook altijd interesse getoond voor het culturele aspect van de Zutphense historie⁶. Thans bereidt zij een studie voor over het Adamanshuis, waarbij zij tevens aandacht zal schenken aan de boekerij van dit klooster. Tenslotte zij hier H.J. Leloux genoemd, die verscheidene recente publicaties over Zutphense manuscripten op zijn naam heeft staan⁷. Ondanks al deze studies is het echter nog niet gekomen tot een analyse van het middeleeuwse boekenbezit en boekengebruik te Zutphen.

Voor een dergelijk overzicht is het nu waarschijnlijk ook nog te vroeg. De expositie *Middeleeuwse boeken uit Zutphen* heeft duidelijk laten zien dat handschriften en drukken uit Zutphen in nauwe relatie staan met de boekenproductie in het IJsseldal. Plaatsen als Deventer en Hulsbergen bij Hattem kunnen bij de bestudering van Zutphense boeken niet buiten beschouwing blijven. Vandaar dat een expertise van de middeleeuwse schrijf- en drukkersactiviteiten in het IJsseldal wenselijk is. Het klooster Agnietenberg bij Zwolle en de huizen van de Moderne Devoten bij Deventer en Hattem zullen waarschijnlijk de centra zijn waar zo'n onderzoek zich zal moeten richten⁸.

Voor een goede beeldvorming van het Zutphense boek is het niet voldoende wanneer men alleen de manuscripten bestudeert welke thans in Zutphens bezit zijn. Ook de kerkelijke en kloosterhandschriften die nu niet meer in de IJsselstad berusten, zullen onder de loep genomen moeten worden. Wij hopen binnen niet al te lange tijd een voorlopige inventaris van dergelijke manuscripten te publiceren. Zo'n overzicht kan, samen met de door Meinsma gepubliceerde boekenlijsten⁹, dienen als uitgangspunt voor de reconstructie van de oude Zutphense bibliotheekbestanden. Een dergelijke reconstructie is eveneens in voorbereiding.

Een bibliotheekoverzicht zal ten enenmale incompleet zijn als men handschriftfragmenten, ook wel *membra disiecta* genoemd, buiten beschouwing laat. Vooral inzake Zutphen, waarbij we slechts over een gering aantal "complete"

boeken beschikken, lijkt een grondige expertise van het gerecycleerde schriftmateriaal van groot belang. Ofschoon de tentoonstelling *Middeleeuwse boeken uit Zutphen* ruim aandacht heeft besteed aan handschriftfragmenten¹⁰, berusten er in het Zutphense gemeentearchief en in de Librije nog vele niet ontsloten brokstukken van middeleeuwse boeken.

De bestudering van de Zutphense boeken uit de middeleeuwen door studenten en medewerkers van de Nijmeegse universiteit heeft in de archiefwereld de nodige aandacht getrokken. De belangstelling heeft geresulteerd in een plan om in de komende jaren manuscripten en *membra disiecta* te inventariseren welke in Gelderse archieven berusten¹¹. Deze activiteit zal grotendeels plaatsvinden binnen het kader van een door de Stichting voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek ondersteund project ter ontsluiting van handschriften in Nijmegen en omgeving met behulp van de computer¹².

Middeleeuwse codices wekken niet alleen interesse op vanwege hun inhoud, maar ook vanwege hun materiële aspecten. Hoevelen vergapen zich niet aan miniaturen en fraai gecalligrafeerd schrift? En wat te denken van de belangstelling voor facsimilé-uitgaven van rijk geïllumineerde handschriften? Onderzoekers van manuscripten dienen echter ook oog te hebben voor de minder spectaculaire aspecten van een oud boek, omdat ook die aanwijzingen kunnen geven ter betere identificatie van een handschrift.

Met de belangstelling voor de materiële kant van oude boeken hangt nauw samen de conservering van deze culturele erfgoederen. Het is van groot belang dat daar de nodige aandacht aan wordt besteed. Een goede regeling van temperatuur en vochtigheidsgraad in de bewaarplaats is een eerste vereiste voor een verantwoorde conservering. Daarnaast vragen oude boeken die nu in slechte staat verkeren een goede restauratie. Het is van groot belang dat een dergelijke restauratie gedocumenteerd wordt middels foto's en een rapport. Zowel de onderzoeker, als de beheerder en de restaurator zijn daarmee gebaat: zo'n documentatie levert niet alleen allerlei gegevens op over de materiële aspecten van het boek, maar ook over de hedendaagse restauratietechniek, waarvan het belangrijk is een en ander vast te leggen in verband met een eventueel toekomstig herstel.

Het is zeer te prijzen dat thans een begin is gemaakt met een verantwoorde conservering van de oude codices der Zutphense Librije. Voor de gerepareerde handschriften en oude drukken is uiteraard een blijvend goed beheer noodzakelijk. Er zal voorkomen moeten worden dat ten gevolge van stof, vocht en temperatuurswisselingen de boeken opnieuw worden aangetast. Specialistisch advies is geboden als men de codices opnieuw in historische ruimten gaat plaatsen. Middeleeuwse boeken hebben reeds vele eeuwen getrotseerd en verdienen alleen al daarom gekoesterd te worden.

Door middel van een goede ontsluiting en een goed beheer van zijn culturele erfgoed zal Zutphen ook in de komende decennia zijn reputatie als stad van oude boeken kunnen blijven waarmaken.

Noten

- 1 K.O. Meinsma, *Middeleeuwsche bibliotheken*, Amsterdam 1902.
- 2 De expositie vond plaats van 5 t/m 28 november 1981 in het Nijmeegs Volkenkundig Museum en van 12 december 1981 t/m 31 januari 1982 in het Stedelijk Museum Zutphen.
- 3 In Nijmegen telde de expositie 1900 bezoekers, in Zutphen 4000.
- 4 A. Geurts (red.), *Middeleeuwse boeken uit Zutphen*, Nijmegen 1981.
- 5 "Fragment van een geestelijk drama", in: *Bijdragen en Mededeelingen Gelre* 6 (1903), pp. 279-281; "Bijdrage tot de geschiedenis van het geestelijk leven te Zutphen in de middeleeuwen", in: *Bijdragen en Mededeelingen Gelre* 30 (1927), pp. 61-93 met name 67-68; "Verslag Museum Zutphen over het jaar 1931", in: *Verslag van den toestand der gemeente Zutphen over het jaar 1931*, Zutphen 1932, bijlage K pp. 5-6 en 7; artikel in de *Zutphensche Courant* van 23 juni 1931.
- 6 "Een laatmiddeleeuws Zutphense manuscript met gebeden en overwegingen naar aanleiding van sterven en dood", in: *Ons Geestelijk Erf* 51 (1977), pp. 28-37; "Een onverwachte notitie in een laat-middeleeuws Zutphens manuscript", in: *Driemaandelijkse Bladen voor taal en volksleven in het oosten van Nederland* 29 (1977), pp. 69-70, met rectificatie in: *Driemaandelijkse Bladen...* 30 (1978), p. 35; "Een laatmiddeleeuws 'Memorieboek' uit de kring der Moderne Devoten", in: *Ons Geestelijk Erf* 52 (1978), pp. 229-246; "Het Zutphens lied voor 'meister Nyclais' ", in: *Driemaandelijkse Bladen...* 31 (1979), pp. 139-144.
- 7 Van haar studies over oude boeken noemen wij slechts: "Uit de historie van Zutpens archief en bibliotheek", in: *Nederlands Archiefblad* 56 (1951-1952), pp. 15-27; "Een Zutphens handschrift teruggekeerd", in: *Gelders Oudheidkundig Contactbericht* 1963, nr. 19, pp. 4-7.
- 8 Voor Agnietenberg bij Zwolle zie: A.G. Weiler en N. Geirnaert, *Monasticon Windeshemense III: Die Niederlande*, Brüssel 1980 (= Archief- en Bibliotheekwezen in België extranr. 16), pp. 14-49.
Voor Deventer: P.F.J. Obbema, *Een Deventer bibliotheekcatalogus van het einde der vijftiende eeuw. Een bijdrage tot de studie van laat-middeleeuwse bibliotheekcatalogi*, Tongeren 1973; A.C.F. Koch, *Zwarte kunst in de Bisschopsstraat. Boek en druk te Deventer in de 15de eeuw*, Zutphen 1977.
Voor Hattem: W. Koppers, "Decoratie in de Zutphense handschriften enkele daarmee verwante codices", in: A. Geurts (red.), *a.w.*, pp. 19-32; A.J. Geurts, "Hulsbergense handschriften uit Doetinchems bezit", in: *Kronijck van Deutekom en Salehem. Tijdschrift van de oudheidkundige kring 'Deutekom' en de oudheidkundige vereniging 'Salehem'* nr 25 (september 1982), pp. 38-41.
- 9 K.O. Meinsma, *a.w.*, pp. 288-311.
- 10 A. Geurts (red.), *a.w.*, met name pp. 14-15, 17-18, 77-122 en 140-155.

- 11 A.J. Geurts, "Handschriften en handschriftfragmenten in archiefbewaarplaatsen. Een vergeten groep middeleeuwse bronnen", in: *Nederlands Archievenblad* 86 (1982) nr 2/3, pp. 111-118 met name 115-117.
- 12 P. Holager, A. Gruijs, C.H.A. Koster, *Producing Codicological Catalogues with the aid of computers (The PCC Project)*, Nijmegen 1981 (= Nijmegen University. Informatica/Computer Graphics Report no 28); A. Gruijs, P. Holager, "A plan for a computer-assisted codicography of medieval manuscripts", in: *Quaerendo* XI (1981) nr 2, pp. 95-127; P.F. Beinema e.a., *Producing Codicological Catalogues with the aid of computers (The PCC Project). First Annual Report*, Nijmegen 1982 (= Katholieke Universiteit Nijmegen. Sectie Informatica Report no 39).